

**Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки
Факультет філології та журналістики
Кафедра української мови**

Лариса Деркач

**ПРАКТИКУМ
З ЛІНГВІСТИЧНОГО РОЗБОРУ**

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Луцьк – 2020

*Рекомендувала до друку вчена рада
факультету філології та журналістики
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 5 від 17 лютого 2020 року)*

Рецензенти:

Н. Котусяк – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

Л. Тиха – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української та іноземної лінгвістики Луцького національного технічного університету.

Деркач Л. М.

Практикум з лінгвістичного розбору: навчально-методичний посібник. Луцьк: ПП Іванюк В. П., 2020. 40 с.

У навчальному посібнику подано характеристику лінгвістичного аналізу; розміщено схеми розбору різних мовних одиниць відповідно до тем змістового модуля, запропоновано завдання, виконання яких сприятиме закріпленню здобутих попередньо теоретичних знань про одиниці різних рівнів мовної структури на практиці; скомпоновано завдання для самостійної роботи студентів та підсумкового контролю.

Для студентів спеціальностей 035 Філологія та 014 Середня освіта, за освітньою програмою «Українська мова та література. Світова література».

ПЕРЕДМОВА

Навчальними планами підготовки бакалавра галузей знань 03 Гуманітарні науки й 01 Освіта, спеціальностей 035 Філологія та 014 Середня освіта, за освітньою програмою «Українська мова та література. Світова література» передбачене вивчення дисципліни «Практикум із лінгвістичного розбору».

Розбір – це метод, прийом навчання, який передбачає аналіз мовних одиниць та їх характеристику з метою докладного вивчення і систематизації здобутих знань.

Об'єктом лінгвістичного розбору можуть бути одиниці й елементи мовної структури всіх рівнів: звук, морфема, лексема, слово як граматична одиниця, словосполучення, речення, а також різні аспекти їх вивчення. Відповідно до визначеного об'єкта розрізняють фонетичний (фонетико-графічний), лексичний, морфемний, словотвірний, морфологічний, синтаксичний, орфографічний, пунктуаційний, стилістичний та інші види розбору.

Студенти четвертого курсу протягом попередніх семестрів засвоювали теоретичні положення різних розділів мовознавства, вивчаючи дисципліни «Фонетика і лексикологія української мови», «Морфеміка, словотвір, морфологія української мови», «Синтаксис української мови». Курс «Практикум із лінгвістичного розбору» спрямований на активізацію процесу застосування студентами засвоєних теоретичних знань на практиці, оскільки лінгвістичний аналіз передбачає певну послідовність дій: виокремлення мовної одиниці, поділ її на частини, послідовну характеристику визначених ознак. Його застосовують під час вивчення всіх мовних рівнів. Перелік ознак, за якими аналізують мовне явище, та порядок їх характеристики зумовлений завданнями, навчальною метою та призначенням розбору. Виокремлюють частковий або повний, усний і письмовий лінгвістичний розбір. Для розбору використовують схеми – алгоритми дій, які розкривають специфіку аналізованих мовних одиниць та їхні ознаки.

Метою запропонованого видання є закріплення та систематизація лінгвістичних знань у процесі виконання розборів різних мовних одиниць, розвиток логічного мислення й мовного чуття.

Зміст дисципліни ґрунтується на принципах академічних праць, які найповніше відбивають сучасний стан лінгвістики.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ОБСЯГ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Назви змістових модулів і тем	Усього	Лк.	Пр.	Сам. роб.	Конс.
Змістовий модуль 1. Суть і види лінгвістичного аналізу					
Тема 1. Фонетичний та фонематичний розбір	9		4	4	1
Тема 2. Орфографічний розбір	5		2	3	
Тема 3. Морфемний розбір	6		2	3	1
Тема 4. Словотвірний розбір	6		2	3	1
Тема 5. Лексикологічний та фразеологічний розбір	5		2	3	
Тема 6. Етимологічний розбір	5		2	3	
Тема 7. Морфологічний розбір іменника	5		2	3	
Тема 8. Морфологічний розбір прикметника	5		2	3	
Тема 9. Морфологічний розбір числівника	5		2	3	
Тема 10. Морфологічний розбір займенника	5		2	3	
Тема 11. Морфологічний розбір дієслова	7		2	4	1
Тема 12. Морфологічний розбір прислівника	5		2	3	
Тема 13. Морфологічний розбір службових слів	7		2	4	1
Тема 14. Синтаксичний розбір словосполучення	6		2	4	
Тема 15. Синтаксичний розбір простого речення	6		2	4	
Тема 16. Синтаксичний розбір складносурядного речення	6		2	4	
Тема 17. Синтаксичний розбір складнопідрядного речення	7		2	4	1
Тема 18. Синтаксичний розбір складного безполучникового речення	7		2	4	1
Тема 19. Синтаксичний розбір складного речення з різними типами зв'язку	7		2	4	1
Тема 20. Пунктуаційний розбір	6		2	4	
Разом за змістовим модулем 1	120	0	42	70	8

Тема 1. ФОНЕТИЧНИЙ ТА ФОНЕМАТИЧНИЙ РОЗБІР

Цей тип лінгвістичного розбору має на меті вироблення в студентів навичок сприймати на слух особливості вимови звуків й відтворювати це у записі транскрипцією. Частковий фонетичний розбір застосовують під час вивчення голосних і приголосних звуків, звукових змін, складу й наголосу. Повний фонетичний розбір передбачає запис транскрипцією, поділ на склади, з'ясування співвідношення між звуками й буквами, визначення акустичних та артикуляційних характеристик звуків, закономірностей їх сполучуваності у потоці мовлення та змін, що відбуваються при цьому.

Схема фонетичного розбору

1. Записати слово орфографічно та фонетичною транскрипцією. Визначити кількість букв і звуків у ньому.

2. Поділити слово на склади, схарактеризувати їх за кінцевим звуком, за наголошеністю.

3. Схарактеризувати голосні звуки: а) наголошеність; б) ряд (передній, задній); в) піднесення (високе, високо-середнє, низьке); г) лабіалізація.

4. Схарактеризувати приголосні звуки: а) за співвідношенням голосу і шуму (сонорні, шумні (дзвінкі, глухі)); б) за активним мовним органом і за місцем творення (губний, передньоязиковий, середньоязиковий, задньоязиковий, глотковий); в) за способом творення (зімкнені, щілинні, африкати, зімкнено-щілинні (носові, дрижачий)); г) за палатальністю (твердий, м'який, напівм'який).

5. З'ясувати позиційні та комбінаторні зміни звуків.

АРТИКУЛЯЦІЙНА СХЕМА НАГОЛОШЕНИХ ГОЛОСНИХ

ПІДНЯТТЯ	РЯДИ		
	передній	середній	задній
високе	і		<у>
високо-середнє		и	
середнє		е	<о>
низьке			а

Приклад розбору

1) смієшся [с'м'і'є'с':а], 7 букв, 7 звуків;

2) [с'м'і'є'с':а] – 3 склади: [с'м'і] – відкритий, ненаголошений; [і'є'] – відкритий, наголошений; [с':а] – відкритий, ненаголошений;

3) голосні:

[і] – ненаголошений, переднього ряду, високого піднесення, нелабіалізований;

[е] – наголошений, переднього ряду, середнього піднесення, нелабіалізований,

[а] – ненаголошений, заднього ряду, низького піднесення, нелабіалізований;

4) приголосні:

[с'] – шумний, глухий, передньоязиковий, щілинний, м'який;

[м'] – сонорний, губний, зімкнено-щілинний, носовий, напівм'який;

[й] – сонорний, середньоязиковий, щілинний, м'який;

[с':] – шумний, глухий, передньоязиковий, щілинний, м'який, подовжений.

Одним із аспектів дослідження звукової системи мови є фонологічний, що має на меті вивчення фонем як найменшої функційної одиниці. Завдання фонематичного розбору – виокремлення фонем, з'ясування їхніх артикуляційно-акустичних ознак.

Схема фонематичного розбору

1. Записати слово орфографічно, фонетичною та фонематичною транскрипцією. Визначити кількість букв, фонем і звуків у ньому.
2. Поділити слово на склади, схарактеризувати їх (за кінцевою фонемою).
3. Схарактеризувати голосні фонем: ряд, піднесення, лабіалізація, реалізація у звукові.
4. Схарактеризувати приголосні фонем: за співвідношенням голосу і шуму, за активним мовним органом, за місцем творення, за способом творення, за палатальністю, як виявляється у звукові.
5. Визначити модифікації фонем: позиційні, комбінаторні.
6. З'ясувати чергування фонем (історичні чергування).

ЗАВДАННЯ

1. Запишіть слова фонетичною і фонематичною транскрипцією.

Дзеркало, сільський, майбутнє, вогкий, свято, джміль, підземний, український, торф'яний, звістка, діжка, у діжці, легкий, просьба, футбол, розчистити, вокзал, насіння, завітчана, зшити, молотьба, хмуриться, зап'ястний, Святослав, сниться, багатший, зім'яти, у книжці, грієшся, лічба, казка, у казці, шістнадцять, принісши, на нитці, якби, рясний, наїздився, солом'яний, косуля.

2. Запишіть текст фонетичною і фонематичною транскрипцією.

Форми найдавніших книг постійно змінювалися, залежно від рівня культури певного народу. Зовнішній вигляд книги теж не був таким, яким ми традиційно уявляємо. Перші книги, що дійшли до нас, – це таблички із випаленої глини, шкіряні та шовкові сувої; зв'язані шкіряним шнурком бамбукові сторінки-дощечки; тексти, написані на папірусі.

Наприклад, у давній Ассирії існувала дивовижна «глиняна бібліотека» її правителя *Ашиурбанала*, віднайдена в середині дев'ятнадцятого століття. На одному місці виявлено понад двадцять дві тисячі глиняних табличок, помережаних клинописними знаками. Час їх виготовлення – дев'яте - сьоме століття до нашої ери. Розшифровані вченими тексти стосувалися наукової, релігійної, медичної, міфологічної тематики. Кілька плиток-сторінок зберігається у Паризькому національному музеї Луврі.

Єгиптяни для збереження письма застосували інший матеріал – папірус. Саме на ньому створено найбільше стародавніх книг. Перші тексти на папірусі з'явилися у третьому тисячолітті до нашої ери. Такі пам'ятки, яким майже п'ять тисяч років, зберігаються в музеях Каїра і Туріна (*М. Тимошик*).

Тема 2. ОРФОГРАФІЧНИЙ РОЗБІР

Такий розбір передбачає виокремлення й характеристику орфограм у слові, визначення їхнього типу, з'ясування принципу орфографії.

Схема орфографічного розбору

1. Записати слово орфографічно.
2. Виділити орфограму і визначити її тип.
3. Пояснити написання.
4. З'ясувати принцип орфографії, що є в основі написання.

Приклад розбору

*Малює степ мені твоє **обличчя*** (Л. Костенко).

- 1) *обличчя*;
- 2) орфограма «подовжені приголосні»;
- 3) літери подовжуються (*д, т, з, с, ц, л, н, ж, ч, ш*) в іменниках II відміни в позиції між голосними (перед *я, ю, є, і*);
- 4) принцип написання – морфологічний.

ЗАВДАННЯ

1. Прочитайте цитати Євгена Свєрстюка. Зробіть розбір усіх слів, у яких є орфограми.

Нація тримається духовними зусиллями особистостей. Обдаровані духовною силою будують, бездарні руйнують і каламутять воду. Коли ми говоримо про духовну соборність, то відразу входимо у сферу ідеалізму, який тримається на зусиллях особистостей. І на безкорисній праці. Нині це звучить як анахронізм. Але безкорисність завжди була рідкістю. А тим часом усе тривке на землі саме на ній і тримається.

Нація тримається духовними зусиллями особистостей. Обдаровані духовною силою будують, бездарні руйнують і каламутять воду. Коли ми говоримо про духовну соборність, то відразу входимо у сферу ідеалізму, який тримається на зусиллях особистостей. І на безкорисній праці. Нині це звучить як анахронізм. Але безкорисність завжди була рідкістю. А тим часом усе тривке на землі саме на ній і тримається.

Покоління, яке не прагне змінити життя – хворе покоління.

Нинішнє філософське формування того ж питання: «здаватися чи бути» так само торкається життєвої позиції людини, яка обирає шлях активного самоутвердження в житті і в своїй ролі, обирає справжність і відповідальність, або нічого не обирає, тобто залишається в пасивній ролі вдаваного

На кожному кроці бачиш маленьких людей, які не ставлять собі високих цілей і не прагнуть вирости. І на різних рівнях бачиш рабів, готових служити чужому богові з трепетом, але зраджують господаря, який не карає. Але що найгірше: не беруть на себе справу господаря в своїй хаті. Про такі мертві душі ще Гоголь говорив: кожному здається, що на чужій посаді він робив би усе краще, але на своїй посаді йому щось заважає.

Молодь повинна долати українську хворобу порізненості, ледачого самозаспокоєння й неуцтва, споживацького патріотизму і позірної релігійності. Спадкову хворобу. Як завжди, нормальна молодь гуртується в об'єднання, де культивуються принципи безкорисливості, змагальності, ідеалізму. Без ідеалізму і романтизму немає молоді.

У життєписі людини істотно передусім те, що зробила вона через подолання несприятливих обставин не для себе або не стільки для себе, як для інших. Життя наповнене добрими ділами – це нива зорана і засіяна. Життя в пристосуванні до обставин – тваринне. Воно, що порожняк, який прогуркотів через дати, повз придорожні стовпи і обминув усі шанси вийти на висоту добра і радості. Можна сказати, що життя, як історія душі, починається від першого активного зусилля робити добро: комусь допомогти, комусь послужити, нагодувати, розрадити. Байдушність до ближнього – це згасання душі. Любов – це ознака сили, життя. Деякі люди думають, що життя регулюється ринковими відносинами: за все платити, з усіма розраховуватися. Так, але це лише малий діапазон. Будь-який лад можливий тільки при надмірі позитивної життєвої енергії і волі творити добро (*Є. Сверстюк*).

2. Поясніть орфограми у поданих словах. Зробіть орфографічний розбір.

Києва, Кривого Рогу, плечей, пліч, болгари, грузини, чоботами, радістю, сіллю, незбагнений, шалений, військкомат, дит'ясла, Гегель, Гегель, пів острова, півострів, Валентинина, Валентинова, Андрієва, лікарєва, грушевий, плечовий, магнієвий, нульовий, шевченківська мати, Шевченкова мати, Шевченківські дні, катедра, мітологія, ахіллєсова п'ята, дамоклів меч, тьмяний, торф'яний, горохв'яний, святковий, розв'язати, мовно-літературний, мовностилістичний, уманський, прип'ятський, запорізький, нью-йоркський, кінець кінцем, будь-що-будь, день у день, віч-на-віч, сам на сам, пліч-о-пліч, нога в ногу, безвісти, без угаву, на добраніч, до побачення, на гору, нагору, вранці, в ранці, соціально-побутовий, соціально небезпечний, всесвітньо-історичний, тільки що, щохвилини, привселюдно, стрімголов, по-перше, поодиноці, по двоє, все одно, все рівно, проєкція, Омар Хаям, експрезидент, оберлейтенант, лавреат, авдиторія, радости, осени, Білоруси, ирій.

Тема 3. МОРФЕМНИЙ РОЗБІР

Такий лінгвістичний розбір поглиблює знання про морфеми, їхні типи, функції, морфемний склад самостійних і службових слів, є ґрунтом для вивчення морфології і синтаксису. При морфемному розборі в незмінюваних словах

визначають морфемний склад і походження (прислівник), у службових словах – особливості будови.

Схема морфемного розбору

1. Записати слово.
2. Виділити морфеми (закінчення, основу, корінь, афікси).
3. Схарактеризувати закінчення (вираження, значення).
4. Схарактеризувати основу (проста, складна, похідна чи непохідна, вільна чи зв'язана).
5. Визначити корінь (обґрунтувавши добором спільнокореневих слів).
6. Схарактеризувати префікс (функція, значення).
7. Схарактеризувати суфікс/суфікси (функція, значення).
8. З'ясувати функції інтерфікса, постфікса (за наявності).

Приклад розбору

*Не пиши мені слів **холодних**, бо у нас Волині літо* (В. Простопчук).

- 1) холодних;
- 2) холо^дни^х;
- 3) закінчення *-их* утворює форму родового відмінка множини прикметника;
- 4) основа *холодн* – складна, похідна, вільна;
- 5) корінь – *холод*;
- 6) немає;
- 7) суфікс *-н-* – словотвірний, утворює прикметник;
- 8) немає.

ЗАВДАННЯ

Зробіть морфемний розбір виділених у тексті слів.

У Неквапи білі лапи,	А гаї весна любила,
А в Неквапоньок – свої:	А гаї були при ній,
Йшли Неквапи-неповапи	І весна їм ноги мила,
Зимувати у гаї.	І метеличок бринів.

*Прицокало, прибилося, притекло,
Припало, пригорнулося, причинилося,
Заплакало і – нікма утекло
Чорняве полум'я з печальними очима.*

Ще імені твого не знають солов'ї,
Ще імені твого не чули квіти,
І літо, і сніги, і літечка твої
Тобі не *поспішають прилетіти*.
Ще *ніженька* твоя не знає даліни,
Щасливий мак цвіте біля криниці,
І ти, як мак, про щастя бачиш сни,

На них ніяк не можеш *надивитися*.

На *маленькій* планеті у великому лузі
Сходить вечір на синє, на сизе й сумне.
На *шовковому* вальсі, на блакитному блюзі
Як давно і *недавно* ти любила мене.

Як *раптово* в хвилини *блакитношовкові*, –
Іще рух! іще крок! іще подих грози! –
Зацвіли твої пальці першим цвітом любові,
Зацвіли твої очі першим цвітом сльози...

Відчорніли в саду *переспілі* пасльони,
Ззимували сніги ув обійми ріки...
Та порожні мовчать на цечах телефони,
Та над ними порожні летять літаки...

На *маленькій* планеті у великому місті
Сходить вечір на синє, на сизе й сумне.
На *сивавих* дощах в *сполотнілому* листі
Як далеко-давно ти любила мене... (М. Вінграновський).

Тема 4. СЛОВОТВІРНИЙ РОЗБІР

Такий лінгвістичний аналіз використовують для того, щоб простежити словотвірні зв'язки похідного слова із твірним, процеси словотворення різних частин мови. Із цією метою виокремлюють твірну базу, твірну основу і словотвірний формант, з'ясовують спосіб словотворення.

Схема словотвірного розбору

1. Записати слово і початкову форму. Визначити частиномовну належність.
2. Дібрати твірне слово.
3. Виділити твірну основу та словотвірні форманти.
4. Визначити спосіб словотвору (морфологічні: афіксальний, безафіксний, аббревіація, основоскладання, словоскладання; неморфологічні: лексико-семантичний (зрощення), морфолого-синтаксичний (конверсія), лексико-синтаксичний).
5. Вказати морфонологічні зміни (за наявності).

Приклад розбору

Люди пишуть листи, заховавши в конверти вечорову печаль, поцілункову мить (В. Простопчук).

- 1) *заховавши* – дієприслівник;
- 2) *заховати*;
- 3) *заховавши* ← *заховати*;
- 4) суфіксальний спосіб;

5) немає.

ЗАВДАННЯ

Зробіть словотвірний розбір виділених у тексті слів.

У лісі темно. В лісі ніч.

Сидить *навпочіпки* світання,

І дотліва *вогнева* тліч,

Жовтіє в сніг дорога *санна*.

Пливуть в далеке і бліде

Повільних кучугур *провали*,

І Ніжин з *посівання* йде.

Іде *додому* від Полтави...

Димів *долинних вечорове* стлище,

Крила низького *повечірній* плин,

І *попелище* хмар ще попліє поки що

До погляду зорі *подимлених* долин.

Долинює відра *криничний* темний голос,

Важкий холоде пил, немов *гречаний* мед.

Одягнений, як з голочки, з малого

Не диха над водою очерет.

Додому *дітлашні* вечірньо-сіро-гусо,

Вечірньо-сіро-густо ластівкам –

Додому всі, хто є: стручок квасолі луснув

І *лусканням* своїм всіх на ніч *налякав*.

Та *кашлянуло* в полі за городом,

Йому відкашляло у нашому дворі,

І тихо сни пішли своїм легким *походом*,

Старі і молоді, в подимленій зорі...

В *кукурудзинні* з-за лиману,

Де тихі дині в жовтих снах,

Де *зайченята* плачуть маму

І голубим сміється птах,

В невірній *вив'яленім* літі,

Де в переліті вже крило,

Де сохнуть далі *перемліті*

І за селом сидить село, –

Мене *окликнув* хтось!.. Був голос

Жіночий – вогкий і тремкий.

Я *оглянувсь* – ніде нікого:

Ні губ, ні кроку, ні руки (*М. Вінграновський*).

Тема 5. ЛЕКСИКОЛОГІЧНИЙ ТА ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ РОЗБІР

Такий тип розбору закріплює теоретичні знання про слово як лексичну одиницю мови. Під час лексичного аналізу з'ясовують лексичне значення слова, його багатозначність чи однозначність, визначають синонімічні та антонімічні зв'язки, походження, стилістичне навантаження.

Схема лексикологічного розбору

1. Записати початкову форму слова.
2. Сформулювати лексичне значення.
3. З'ясувати, однозначне чи багатозначне; у прямому чи переносному значенні вжите, тип переносного значення.
4. Дібрати групи слів за значенням: синоніми, омоніми, антоніми, пароніми.
5. Визначити, чи є слово запозиченим.
6. До активної (загальноживана, термін) чи пасивної (архаїзм, історизм, діалектизм, неологізм, жаргонізм) лексики належить слово.
7. З'ясувати стилістичне використання слова (міжстильове, стилістично марковане); нейтральне чи емоційно забарвлене.

Приклад розбору

А вранці із усіх казок прийшов невиспаний бузок (Л. Костенко)

- 1) бузок;
- 2) повнозначне;
- 3) багатозначне, ужите у прямому значенні;
- 4) групи за значенням: немає;
- 5) українське, праслов'янське;
- 6) належить до активної лексики;
- 7) за стилістичним використанням міжстильове, емоційно нейтральне.

ЗАВДАННЯ

Зробіть лексичний розбір усіх слів, виділених у тексті курсивом.

За літом літо, літо літо лове.

Чорніє ніч, де вчора *день* ходив.

І *сивіє* життя, як поле *ковилове*,

Як дивне *диво* серед дивних див.

Сестри *білять* яблуні в саду.

Мати *білять* хату і у хаті.

Біля хати *білий* батько на канапі

Вигріває війни та журбу.

Лягла зима, і білі солов'ї

Затьохкали холодними вустами.
В холодні землі взулися гаї.
І стали біля неба як стояли.
Скоцюрбивсь хвіст дубового листа,
Сорока з глоду водить в небо оком,
І вітер пише вітрові листа,
Сорочим оком пише білобоко (М. Вінграновський).

ФРАЗЕОЛОГІЧНИЙ РОЗБІР

Цей вид лінгвістичного розбору передбачає з'ясування значення фразеологізму, характеристику структури, визначення джерела походження.

Схема фразеологічного розбору

1. Записати фразеологізм.
2. З'ясувати його значення, походження.
3. Визначити тип: а) семантичний: *фразеологічне зрощення, фразеологічна єдність, фразеологічне сполучення*; б) морфологічний: *іменниковий, дієслівний, прислівниковий, прикметниковий, вигуківий*.
4. Вказати стильові ознаки.
5. Дібрати фразеологічні синоніми, антоніми.

Приклад розбору

*На світі можна жити без еталонів, по-різному дивитися на світ: широкими очима, з-під долоні, **крізь пальці**, у кватирку, з-за воріт* (Л. Костенко).

- 1) дивитися крізь пальці;
- 2) значення: 1. Свідомо не звертати уваги на що-небудь недозволене, навмисно не помічати чогось недозволеного в чийх-небудь діях, вчинках. 2. Нехтувати ким-, чим-небудь, ігнорувати, не брати до уваги когось, щось;
- 3) тип: семантичний – фразеологічна єдність, морфологічний – дієслівний;
- 4) розмовний;
- 5) немає.

ЗАВДАННЯ

Зробіть розбір фразеологізмів, ужитих у тексті.

Еней був парубок моторний
І хлопець хоть куди козак,
Удавсь на всеє зле проворний,
Завзятіший од всіх бурлак.
Но греки, як спаливши Трою,
Зробили з неї скирту гною,
Він взявши торбу тягу дав;
Забравши деяких троянців,
Осмалених, як гиря, ланців,
П'ятами з Трої накивав.
Він, швидко поробивши човни,

На синє море попускав,
Троянців насаджавши повні,
І куди *очі* почухрав.

Еней, ізбувши сучу бабу,
Якмога швидче на човни,
Щоб не *дала* Юнона *швабу*,
Що опинився б в сатани.

Дождавсь – і зо всього розгона
Вліпив такого макогона,
Що пан Галес *шкереберть став*.

Хто ні сусіль, тому *кабаки*
Давав Паллант і всі бурлаки,
З Аркадії що з ним прийшли.

Дочка була *зальотна птиця*
І ззаду, спереду, кругом,
Червона, свіжа, як кислиця,
І все *ходила навичом*.
Дідона ж тяжко сподобала
Енея так, що і *не знала*,
Де дітися і що робить;
Точила всякїї *баляси*
І *підпускала* разні *ляси*,
Енею тільки б угодить.

От тут-то вітри схаменулись
І ну всі *драла* до нори;
До ляса мов ляхи шатнулись.
Або од їжака тхори.
Нептун же зараз взяв мітелку
І вимів море, як світелку,
То сонце глянуло на світ.
Еней тогді *як народився*,
Разів із п'ять перехрестився;
Звелів готовити обід.

Енея заболіли ноги,
Не чув ні *рук*, ні *голови*;
Напали з хмелю перелого,
Опухли очі, як в сови,
І ввесь обдувся, як барило,
Було на світі все неміло,
Мислите по землі *писав*.

Все море зараз спузирило,

Водою мов в ключі забило,
Еней тут крикнув, як на пуп;
Заплакався і заривався,
Пошарпався, увесь подрався,
На тім'ї начесає аж струп.

Заїде до Дідони в гості
І буде там бенкетувать;
Полюбиться її він мосці
І буде бісики пускать.

Дали нам греки прочухана
І самого Енея-пана
В три вирви вигнали відтіль.

Убрання, постолі порвались,
Охляли, ніби в дощ щеня!
Кожухи, свити погубили
І з голоду в кулак трубили,
Така нам лучилась пеня (*І. Котляревський*).

Тема 6. ЕТИМОЛОГІЧНИЙ РОЗБІР

Цей тип лінгвістичного аналізу використовують для з'ясування первісного значення слова і його структури на основі етимологічного словника.

Схема етимологічного розбору

1. Записати слово, позначити морфеми (сучасна будова).
2. Виділити морфеми з історичним обґрунтуванням (використавши етимологічний словник).
3. Визначити, яка історична зміна відбулася в морфемній будові.

Приклад розбору

Подаруй, мені, доле, у вікнах березу (Л. Костенко).

- 1) вікн^о;
- 2) слов'янське ôкно – праслов'янське окъно, утворене від око;
- 3) опрощення.

ЗАВДАННЯ

Зробіть етимологічний розбір усіх повнозначних слів у тексті.

На міднім небі вечір почорнів.
Малі, без голосу у ніч летіли птиці.
Згори гора дивилась у черлінь,
І хилитався човен до човниці.
Безмежний час щось прикидав собі,

На палець міряв небо при дорозі.
Світилися моря, як сонечка рябі,
І кожне море мало по тривозі.

Прозорий холод гір не покидав,
Лежав на ліктях у долинах морок –
Була в одного світу середа,
В другого світу наступив вівторок (*М. Вінграновський*).

Тема 7. МОРФОЛОГІЧНИЙ РОЗБІР ІМЕННИКА

Такий розбір сприяє систематизації ознак частин мови, їхніх граматичних категорій та особливостей словозміни. Морфологічний аналіз передбачає визначення семантичних і граматичних ознак слова, синтаксичної функції.

Схема морфологічного розбору іменника

1. Виписати з речення іменник у граматичному контексті.
2. Записати його початкову форму.
3. Визначити лексико-граматичні розряди іменника: власна/загальна назва; назва істоти/неістот; конкретний/абстрактний; збірний, речовинний, одиничний.
4. Число.
5. Рід.
6. Відмінок.
7. Відміна.
8. Група (для I та II відмін (тверда, м'яка, мішана)).
9. Морфемна будова.
10. Спосіб словотвору (для похідних іменників).
11. Синтаксична роль у реченні.

Приклад розбору

У чашу дня упав кристалик **вечора** і розчинився (Л. Костенко).

- 1) упав кристалик вечора;
- 2) вечір;
- 3) загальна назва, неістота, конкретне значення;
- 4) однина;
- 5) чоловічий рід;
- 6) родовий відмінок;
- 7) II відміна;
- 8) тверда група;
- 9) вечора^а;
- 10) непохідний іменник;
- 11) додаток.

ЗАВДАННЯ

Зробіть морфологічний розбір усіх іменників у тексті.

Течія життя має тенденцію розливатися мілинами. Більшість біографій, навіть лицарів, – це географічні широти, по яких жене людину вітер часу.

А власне саме життя визначається питаннями, які ти поставив там, де звично було мовчати. Крокami, які ти робив проти течії. Світлом, яке ти засвітив серед темряви і посеред нарікань на темряву.

А загалом нас не дуже хвилюють події позавчорашнього дня і люди, що зникли в цих подіях, сплили за течією. Історія зберігає на насіння приклад тих, що несли покликання і обов'язок, що бився в ритмі серця.

Які питання ти ставив своєму часові? Чим ти зупиняв юрбу, що летіла за вітром? Як ти будив сонних? Як ти змагався з застійним морем байдужих і теплих?

Як тобі вдалося повернути людину до Бога і до „віри, що гори ворушить”?

Звичайно, водами, які спали, не запустиш водяного млина. Але досвід і приклад – вічно жива сила (*Є. Сверстюк*).

Зробіть морфологічний розбір іменників, виділених курсивом.

Сидить диявол десь на Гіндукуші.

Вивчає звідти всяку Божу *твар*.

Питає: – Гей! Почім сьогодні *душі*?

Чому такий неякісний *товар*?

У передгір'ї зріють *виногрона*.

Колиску моря вітер колихнув.

– Во врем'я оно, о, во врем'я оно! –

сказав диявол і чомусь зітхнув (*Л. Костенко*).

Тема 8. МОРФОЛОГІЧНИЙ РОЗБІР ПРИКМЕТНИКА

Схема морфологічного розбору прикметника

1. Виписати з речення прикметник у граматичному контексті.
2. Записати його початкову форму (Н. в. однини чоловічого роду).
3. Визначити форму (повна (стягнена чи нестягнена), коротка).
4. Лексико-граматичний розряд (якісний, відносний, присвійний, відносно-якісний, присвійно-якісний, присвійно-відносний).
5. Визначити ступінь порівняння, форму ступеня порівняння або інші засоби ступеня вияву ознаки (за наявності).
6. Вказати граматичні категорії: число, рід, відмінок.
7. Визначити групу відмінювання (тверда, м'яка, на -лиций).
8. Морфемна будова.
9. Спосіб словотвору (тільки для похідних прикметників).
10. Синтаксична роль у реченні (означення / частина присудка).

Приклад розбору

Ти не розгадана, як цей осінній луг, як наше літо, рано зосеніле
(В. Простопчук).

- 1) осінній луг;
- 2) осінній;
- 3) повна стягнена форма;
- 4) відносний;
- 5) немає;
- 6) граматичні категорії: однина, чоловічий рід, називний відмінок;
- 7) м'яка група;
- 8) осінній;
- 9) суфіксальний спосіб словотвору (осінній ← осінь);
- 10) означення.

ЗАВДАННЯ

Зробіть морфологічний розбір усіх прикметників у тексті.

Коли американці свого часу запускали з мису Канаверал дослідну станцію з якимось особливо потужним телескопом, що мав прецизійно точну систему дзеркал, то, виявивши в останній момент дефект головного дзеркала, призупинили запуск, усунули дефект і лише тоді запустили цей телескоп на орбіту. В переносному значенні таким телескопом, з такою системою дзеркал у кожній нації, в кожному суспільстві повинен бути весь комплекс гуманітарних наук, з літературою, освітою, мистецтвом, – і в складному спектрі цих дзеркал і віддзеркалень суспільство може мати об'єктивну картину самого себе і давати на світ невикривлену інформацію про себе, сфокусовану в головному дзеркалі. Ефект головного дзеркала, точність його оптики, грають вирішальну роль. У нас же цей телескоп давно застарів, ніколи не модернізується, його обслуга часом не дуже й грамотна, а часом і недобросовісна й упереджена, так що нація відбивається не в системі розумно встановлених дзеркал, фокусується не в головному дзеркалі, а в шкельцях некоректно поставлених лінз і призм, що заломлюють її до невпізнання. Маємо не ефект, а дефект головного дзеркала, місцями воно розбите, уламки розкидані скрізь по світу. Та й взагалі цей телескоп встановлений нам не нами...

Раніше ми були у складі імперії, вона робила свій імідж на експорт, коригувала систему ідеологічних дзеркал, створювала ілюзію своєї, а відтак і нашої, присутності у світі... Коли ж з гуркотом упала залізна завіса, виявилось, що по той бік завіси нас нема. Україну мало хто знає, її все ще плутають із Росією, її проблеми для світу неактуальні, за нею тягнеться шлейф історичних упереджень, не спростованих нами й досі. Для багатьох це було страшним відкриттям, для декого прикрою несподіванкою, а дехто буквально пережив шок. А надто це тяжко було, я думаю, для молодих амбітних людей, що саме входили у життя, не обтяжені тягарем ретроспекцій, ані жодним з національних комплексів, готові гідно жити і працювати. А тут раптом така гнітюча і принизлива реальність. Виявилось, що

майже ніде в університетах світу немає українських кафедр, все сприймається крізь призму русистики...

Що повинна була відразу зробити Україна? Насамперед – об'єктивно оцінити ситуацію. Поставити свою оптику, свою систему дзеркал. Розробити свою гуманітарну політику, її стратегію та пріоритети. Зафіксувати себе у свідомості людства парадоксом молодого держави з тисячолітньою культурою, що була досі заблокована в силу історичних причин. Бути відкриттям для світу, а не морально ущербним народом в абераціях чужих віддзеркалень. Перш за все треба було знати, що в Росії головне імперське дзеркало стоїть точно, протирається до блиску регулярно, і механізми системи гостронаправлених антен чітко відрегульовані...

Не протиставивши дезінформації про Україну потужної гуманітарної думки, розпочали входження у Європу з оберемком анахронічних проблем. Знайшлися "будителі", які зчинили великий шум і витворили добрячий таки мультиплікат – націю, що хропе, стоячи на колінах. Або двох українців, з яких неодмінно вегетуються три гетьмани. Стало мало не правилом доброго тону увернути щось несхвальне про менталітет цілої нації. Розгулялися некеровані стихії взаємних звинувачень, дражливі рефлексії щодо історії України та її видатних діячів. Невідь з якого нафталіну видобуто комплекс меншовартості. Нація виявилася незахищеною. Ореол, аура – це дуже тонка матерія, це не панцир і не щит, а, проте, нації, які мають ауру, надбану віками, захищені надійніше. Втім, помічено, що імперії завжди страждають на манію величі, а народи поневолені схильні до самобичування (Л. Костенко. «Гуманітарна аура нації або дефект головного дзеркала»).

Тема 9. МОРФОЛОГІЧНИЙ РОЗБІР ЧИСЛІВНИКА

Схема морфологічного розбору числівника

1. Записати числівник у граматичному контексті.
2. Початкова форма числівника.
3. Вказати групу за значенням: *кількісний, порядковий*.
4. Для кількісного визначити підгрупу: *означено-кількісний* (власне-кількісний, збірний, дробовий) чи *неозначено-кількісний*.
5. Вказати тип за будовою (простий, складний, складений).
6. Визначити граматичні категорії (для кількісного – відмінок, для порядкового – рід, число, відмінок).
7. З'ясувати спосіб словотвору (для похідних числівників).
8. Визначити синтаксичну роль у реченні.

Приклад розбору

Тринадцять руж під вікнами рида,

Тринадцять дум навилися на ружі (М. Вінграновський).

- 1) *тринадцять руж рида*;
- 2) тринадцять;
- 3) кількісний числівник;

- 4) означено-кількісний;
- 5) за будовою складний;
- 6) називний відмінок;
- 7) лексико-синтаксичний спосіб;
- 8) частина складеного підмета.

ЗАВДАННЯ

Зробіть морфологічний розбір числівників, ужитих у реченнях.

Сім струн я торкаю, струна по струні,
Нехай мої струни лунають,
Нехай мої співи літають
По рідній коханій моїй стороні *(Леся Українка)*.

До тебе, Україно, наша бездольная мати,
Струна моя перша озветься.
І буде струна урочисто і тихо лунати,
І пісня від серця поллеться *(Леся Українка)*.

Темніє вечір, вівці і горби,
Погуцали під гору дві смереки,
Боками світять хмари і гриби,
І світить Шлях, що із Варяг у Греки... *(М. Вінграновський)*

В нас – Безіменність!
Всіх вона поїсть,
Та ще й закусить нами з іменами...
Вона там сьома, де було їх шість,
Сімдесят сьома, хитра до нестями.
Чому їх – шість? А де ж це сьомий – Ти?!
Чому ти не сидиш на лаві – перший?
Ні! Ти зориш на нас із висоти,
Науки длань над нами розпростерши *(І. Драч)*.

Цей хутір, хутірець, Цей виселок села,
І п'ять хаток у нім – І четверо без скла,
А п'ята ще жива, Ще стежка йде туди,
Й несе вряди-годи Якесь відро води... *(І. Драч)*

Які ж то руки, чесні, вмілі, будинки вивели в блакить?!
Дали їм колір лебединий і зріст високий – до хмарин.
Торкнулись кожної цеглини, а тут же – тисячі цеглин!
Всі на долонях робітничих лишали садна і рубці *(Л. Костенко)*.

Та ж там котрогось просто підкупили,
щоб учинив оцей розгардіяш.

Вони ж ніколи не були скупими
на тридцять срібних для іуд... А я ж
таки і сам чималий шмат вар'ята.
Тут бій, тут смерть, тут стогін на сто гін.
як смів комусь команду довіряти,
а сам подався хану навздогін?! (Л. Костенко)

Віддалена від мене на сімсот тридцять чотири дні,
на сімсот тридцять чотири «здраслуй»,
скажи, що ти мене любиш.

Тільки скажи «люблю».

Одне-єдине, кругле, вологе, соковите,
як плід біля вишневої кісточки,
червоне слово.

І я почую тебе (В. Стус).

Тема 10. МОРФОЛОГІЧНИЙ РОЗБІР ЗАЙМЕННИКА

Схема морфологічного розбору займенника

1. Виписати займенник у граматичному контексті.
2. Записати його початкову форму.
3. Вказати розряд за значенням (*особовий, зворотний, присвійний, вказівний, означальний, питальний, відносний, неозначений, заперечний*).
4. Визначити тип займенника за співвідношенням з іншими частинами мови: іменниковий, прикметниковий, числівниковий.
5. Вказати граматичні категорії (число, рід, відмінок).
6. Спосіб словотвору (для неозначених і заперечних займенників).
7. Синтаксична роль у реченні.

Приклад розбору

Ти прийшла у печаль моїх пальців легким доторком стомлених вій
(В. Простопчук).

- 1) *моїх пальців*;
- 2) мій;
- 3) присвійний;
- 4) прикметниковий;
- 5) множина, рід не визначаємо, родовий відмінок;
- 6) непохідний;
- 7) означення.

ЗАВДАННЯ

Зробіть морфологічний розбір усіх займенників у тексті.

Гідність – таке просте слово, а за ним стоїть така складна світобудова. Обстоювати свою гідність, зберігати гідність, дотриматися гідності, відповісти з гідністю... Гідність – цнота самозахисна і тиха. На неї наступає нечестива сила, яка може – образити гідність, зневажати гідність, не рахуватися з гідністю...

Без гідності нема особи. Без самоповаги нема суспільства. Без законів і принципів нема держави. Найбільша катастрофа для нації – мати керівників, які торгують її нерозмінними багатствами – честю й славою. Сором – то страшне поняття з біблійних часів, то гірше за поразку. Там, зокрема, обіцяно соромом покрити голови тих, хто чинить зло і приниження...

Що не кажіть, а незалежність країни передбачає громадян незалежних і гідних. Гідність підкаже, як діяти для відродження доброго імені України. Комуністична система виховала тип лукавого раба, який функціонує в умовах страху і контролю, але не діє в умовах свободи за покликом сумління і серця...

На відміну від патріотизму, гідність є органічною і захищеною на глибині. Патріотизм можна вдавати, перелицьовувати, демонструвати і, зрештою, змінювати... Звичайно, окрім справжнього патріотизму, що ґрунтується на національній гідності й моральних принципах...

Здоровий національний інстинкт і лежить в основі національної гідності. Він учить любити, лікувати рани, посилати живильні позитивні імпульси і щодня давати приклад діяльної любові. Він навчає терплячості і наполегливої праці на рідній ниві й щоденного стоїчного захисту свого поля...

Нам треба моральних авторитетів, – вважають журналісти. Не завадить, але навіщо вони? Та й чи помітять їх раби зорового поля?.. Нам треба гідних громадян, на яких можна покластися чи то в політиці, чи в бізнесі, чи в школі. То й будуть авторитети, на яких тримається кожен колектив і кожна клітина громадянського суспільства...

Але чи може реалізувати свій потенціал молода людина у споживацькому середовищі, де не культивуються моральні чесноти й вищі цілі, задля яких люди всіх часів готові були покласти своє життя?

Молодість має крила. Тільки ж хтось її має вчити літати і відкривати на обрії звабливі вершини. Культ вершини в суспільстві – те саме, що в спорті прагнення недосяжного, з дотриманням правил гри і вірою в себе (*Є. Сверстюк*).

Тема 11. МОРФОЛОГІЧНИЙ РОЗБІР ДІЄСЛОВА

Схема морфологічного розбору дієслова

1. Виписати з речення словоформу в граматичному контексті.
2. Записати інфінітив словоформи.
3. Визначити загальнодієслівні граматичні категорії: а) вид (доконаний або недоконаний); б) перехідність; в) стан (активний/пасивний).
4. Вказати граматичну категорію способу (дійсний, умовний, наказовий).

5. Для дійсного способу визначити категорію часу.
6. Визначити число й особу (теперішній, майбутній час, наказовий спосіб).
7. Для минулого, давноминулого часу, умовного способу визначити число, рід.
8. З'ясувати дієвідміну.
9. Визначити морфемну будову словоформи.
10. Визначити спосіб словотвору (для похідних).
11. З'ясувати синтаксичну роль словоформи.

Приклад розбору

Лежать сніги. Я виглядаю весну.

Вона десь там, де змерзли солов'ї (Л. Костенко).

- 1) *лежать* сніги;
- 2) *лежати*;
- 3) недоконаний вид, неперехідне, активний стан;
- 4) дійсний спосіб;
- 5) теперішній час;
- 6) множина, третя особа;
- 7) –
- 8) 2-га дієвідміна;
- 9) *леж^ать*;
- 10) непохідне слово;
- 11) присудок.

ЗАВДАННЯ

Зробіть морфологічний розбір дієслів, виділених курсивом у тексті.

Сумління – річ тендітна і марка.

Вже дехто з нього й пилу *не стирає*.

Маркові що? Є скрипка у Марка.

Де хтось *би плакав*, а Марко *заграє*.

Грай, Марку, *грай!* Веселу, не яку.

Куди ж ти, Марку, *дінешся?* Ти – вічний.

На кожне лихо *маєм* по Марку:

Марко Пекельний і Марко Стоїчний.

Міркуєш, Марку: так то воно так.

А все не так, і ти *міркуєш* марно.

Закінчив польку, *починай* гопак, –

грай, Марку, *грай*, бо дуже *граєш* гарно!

Воно, звичайно, що там *говорить*.

Отож-бо й є, нема чого *балакать*.

А що поробиш, *хай* воно *згорить*,

сміятись краще все-таки, ніж *плакать*.

Та й те сказати, як його, *гай-гай!*

Воно й *спочити* – щастя недолуге.
Смеркає – грай. Розвиднюється – грай.
Бо світ великий, – як не те, то друге.
Бо що було, а що і *загуло*.
Біда біду, як кажуть, перебуде.
Не може ж бути, щоб якимось не було,
вже як не є, а якимось воно буде.
Ти, Марку, грай. Ти *знай* собі одне,
що що кому коли не *заманеться*, –
біда *мине*, і щастя теж *мине*, –
те, що ти *граєш*, тільки *зостанеться* (Л. Костенко).

Схема морфологічного розбору дієприкметника

1. Виписати словоформу в граматичному контексті.
2. Записати початкову форму дієприкметника.
3. Визначити стан (активний, пасивний).
4. З'ясувати вид дієприкметника (доконаний, недоконаний).
5. Визначити час.
6. Визначити число, рід (в однині).
7. Визначити відмінок.
8. З'ясувати морфемну будову.
9. Спосіб словотвору.
10. Визначити синтаксичну роль словоформи.

Приклад розбору

Цей вірш уже написаний, поете, і шкода сил (В. Штинько).

- 1) *вірш уже написаний*;
- 2) **написаний**;
- 3) пасивний;
- 4) доконаний вид;
- 5) минулий час;
- 6) однина, чоловічий рід;
- 7) називний відмінок;
- 8) $\overline{\text{написаний}}$;
- 9) $\overline{\text{написаний}} \leftarrow \overline{\text{написати}}$ (суфіксальний);
- 10) іменна частина складеного присудка.

Схема морфологічного розбору дієприслівника

1. Виписати з речення словоформу в граматичному контексті.
2. З'ясувати вид (доконаний або недоконаний).
3. Визначити час.
4. Визначити перехідність.

5. Записати морфемну будову.
6. З'ясувати спосіб словотвору.
7. Визначити синтаксичну роль словоформи.

Приклад розбору

Отут я серце виняньчив для неба,

Не знаючи тоді, що́ небом назову (М. Вінграновський).

- 1) **не знаючи**, що назову;
- 2) недоконаний;
- 3) теперішній час;
- 4) **неперехідне**;
- 5) **знаючи**;
- 6) **знаючи** ← **знають** (суфіксальний);
- 7) обставина.

ЗАВДАННЯ

Зробіть морфологічний розбір усіх дієслівних форм, ужитих у тексті.

Коли ти бережеш залізний спокій
всупір загальній паніці й клятьбі,
коли наперекір хулі́ жорстокій
між невірів ти віриш сам собі.
Коли ти вмієш ждати без втоми,
обмовлений, не станеш брехуном,
ошуканий, не піддаєшся злomu
і власним не хизуєшся добром.
Коли тебе не порабують мрії,
в кормигу дум твій дух себе не дасть,
коли ти знаєш, що за лицедії –
облуда щастя й машкара нещасть.
Коли ти годен правди пильнувати,
з якої вже зискують махлярі,
розбитий витвір знову доробляти,
хоча начиння геть уже старі.
Коли ти можеш всі свої надбаня
поставити на кін, аби за мить
процидрити без жалю й дорікання –
адже тебе поразка не страшить.
Коли змертвілі нерви, думи, тіло
ти можеш знову кидати у бій,
коли триматися немає сили
і тільки воля владно каже: стій!
Коли в юрбі шляхетності не губиш,

а будши з королями – простоти,
коли ні враг, ні друг, котрого любиш,
нічим тобі не можуть доректи.
Коли ти знаєш ціну щохвилини,
коли від неї геть усе береш,
тоді я певен: ти єси людина
і землю всю своєю назовеш (*Р. Кінлінг (переклад В. Стуса)*).

Тема 12. МОРФОЛОГІЧНИЙ РОЗБІР ПРИСЛІВНИКА

Схема морфологічного розбору прислівника

1. Виписати з речення прислівник у граматичному контексті.
2. З'ясувати розряд і групу за значенням: означальний (якісно-означальний, способу дії, кількісно-означальний), обставинний (місця, часу, причини, мети), предикативний, модальний.
3. Визначити ступінь порівняння (якщо є), форму (синтетична, аналітична).
4. Вказати безвідносний ступінь (недостатній, надмірний) вияву ознаки (якщо є).
5. З'ясувати групу за походженням: первинний чи вторинний (який саме).
6. Морфемна будова.
7. Словотвірна будова.
8. Синтаксична роль.

Приклад розбору

На маленькій планеті у великому лузі

Сходить вечір на синє, на сизе й сумне.

На шовковому вальсі, на блакитному блюзі

*Як **давно** і **недавно** ти любила мене* (М. Вінграновський).

- 1) **давно** любила;
- 2) обставинний прислівник часу;
- 3) немає;
- 4) немає;
- 5) вторинний відприкметниковий;
- 6) **давно**;
- 7) **давно** ← **давній** (суфіксальний);
- 8) обставина.

ЗАВДАННЯ

Зробіть морфологічний розбір усіх прислівників, ужитих у тексті.

У нас був дід дуже схожий на бога. Коли я молився богу, я завжди бачив на покуті портрет діда в старих срібнофольгових шатах, а сам дід лежав на печі і тихо кашляв, слухаючи своїх молитов.

У неділю перед богами горіла маленька синенька лампадка, в яку завжди набиралось повно мух. Образ святого Миколая також був схожий на діда, особливо коли дід часом підстригав собі бороду і випивав перед обідом чарку горілки з перцем, і мати не лаялась. Святий Федосій більш скидався на батька. Федосію я не молився, в нього була ще темна борода, а в руці гирлига, одягнена чомусь у білу хустку. А от бог, схожий на діда, той тримав в одній руці круглу сільничку, а трьома пучками другої неначе збирався взяти зубок часнику.

Звали нашого діда, як я вже потім довідався, Семеном. Він був високий і худий, і чоло в нього високе, хвилясте довге волосся сиве, а борода біла. І була в нього велика грижа ще з молодих чумацьких літ. Пахнув дід теплою землею і трохи млином. Він був письменний по-церковному і в неділю любив урочисто читати псалтир. Ні дід, ні ми не розуміли прочитаного, і це завжди хвилювало нас, як дивна таємниця, що надавала прочитаному особливого, небуденного смислу.

Мати ненавиділа діда і вважала його за чорнокнижника. Ми не вірили матері і захищали діда од її нападів, бо псалтир всередині був не чорний, а білий, а товста шкіряна палітурка – коричнева, як гречаний мед чи стара халява. Зрештою, мати крадькома таки знищила псалтир. Вона спалила його в печі по одному листочку, боячись палити зразу весь, щоб він часом не вибухнув і не розніс печі.

Любив дід гарну бесіду й добре слово. Часом по дорозі на луг, коли хто питав у нього дорогу на Борзну чи на Батурин, він довго стояв посеред шляху і, махаючи пужалном, гукав услід подорожньому:

– Прямо, та й прямо, та й прямо, та й нікуди ж не звертайте!.. Добра людина поїхала, дай їй бог здоров'я, – зітхав він лагідно, коли подорожній нарешті зникав у кущах.

– А хто вона, діду, людина ота? Звідки вона?

– А бог її знає, хіба я знаю... Ну, чого стоїш як укопаний? – звертався дід до коня, сідаючи на воза. – Но, трогай-бо, ну...

Він був наш добрий дух лугу і риби. Гриби й ягоди збирав він у лісі краще за нас усіх і розмовляв з кіньми, з телятами, з травами, з старою грушею і дубом – з усім живим, що росло і рухалось навколо (*О. Довженко*).

Тема 13. МОРФОЛОГІЧНИЙ РОЗБІР СЛУЖБОВИХ СЛІВ

Схема морфологічного розбору прийменника

1. Виписати з речення прийменник у граматичному контексті.
2. З'ясувати відношення, які виражає прийменник.
3. Визначити розряд за будовою.
4. Вказати розряд за походженням.
5. З'ясувати, із якою відмінковою формою вжитий прийменник.

Схема морфологічного розбору сполучника

1. Визначити розряд сполучника за типом синтаксичного зв'язку.
2. Визначити структуру сполучника.

3. З'ясувати розряд за способом уживання (одиничний, повторюваний, парний).

4. З'ясувати, що поєднує сполучник.

Схема морфологічного розбору частки

1. З'ясувати розряд частки за значенням та функцією (формотвірна, словотвірна, модальна (стверджувальна, заперечна, питальна, спонукальна, вказівна, оклична, обмежувально-видільна, власне модальна, підсилювальна, кількісна).

2. Визначити розряд за місцем у реченні (препозитивна, постпозитивна).

3. Пояснити особливості правопису частки.

Схема морфологічного розбору вигуку

1. З'ясувати розряд вигуку за значенням.

2. Визначити розряд за походженням.

ЗАВДАННЯ

Зробіть морфологічний розбір усіх службових слів, ужитих у тексті.

Чухраїнці, як ми знаємо, – це дивацький народ, що жив у чудернацькій країні Чукрен. Країна Чукрен була по той бік Атлантиди. Назва чухраїнці (і це ми вже знаємо) постала від того, що народ той завжди чухався.

В цій нашій науковій праці ми спробуємо, за викопаними матеріалами, зазнайти з характеристикою вищеназваного дивного народу.

Країна Чукрен, як про те свідчать матеріали, знайдені при розкопках гробниці чухраїнського царя Передериматнюріохора, розлягалася на чималій просторіні від біблійської річки Сону аж до біблійської річки Дяну. Біля річки Дяну простягалося пасмо так званих Кирпатих гір. Це на Заході...

Чухраїнців було чимало: щось понад тридцять мільйонів хоч здебільше вони й самі не знали, хто вони такі суть...

Як запитують було їх:

– Якої ви, люди, нації?

Вони, почухавшись, відповідають:

– Та хто й зна... Живемо в Шенгеріївці. Православні.

Мали чухраїнці цілих аж п'ять глибоко національних рис. Ці риси настільки були для них характерні, що коли б котрийсь із них загубився в мільйоновій юрбі собі подібних істот, кожний, хто хоч недовго жив серед чухраїнців, вгадає:

– Це – чухраїнець.

І ніколи не помилиться...

Його (чухраїнця) постать, його рухи, вираз, сказати би, всього його корпусу – все це так і випирає оті п'ять головних рис його симпатичної вдачі.

Риси ці, як на ту старинну термінологію, звалися так:

1. Якби ж знаття?

2. Забув.

3. Спізнивсь.

4. Якось то воно буде.

5. Я так і знав!

Розглянемо поодинці всі ці п'ять характерних для чухраїнців рис.

Якби ж знаття – найхарактерніша для чухраїнця риса. Риса – мати. Без неї чухраїнець – не чухраїнець, а риса ця без чухраїнця – не риса.

Постала ця риса в чухраїнців от з якого приводу. Вшивав один із них хату. Зліз аж до бовдура і посунувся. Сунеться й кричить:

– Жінко! Жінко! Соломи! Соломи!.. Геп!

– Не треба...

Це, значить, кричав чухраїнець жінці, щоб вона, доки гепне, соломи на те місце, де він гепне, підстелила. Не встигла жінка цього зробити. Тоді виходить: «Не треба»!

І от після цього укоренилася глибоко ця риса в чухраїнцеву вдачу. Як тільки яка притичина, зразу:

– Якби ж знаття, де впадеш соломи б підіслав.

І так в кожному випадку життя чухраїнського цивілізованого. От будують чухраїнці яку-небудь будівлю громадську. Збудували. А вона взяла й упала. І зразу:

– Якби ж знаття, що вона впаде, ми б її не сюди, а туди будували.

Є серед матеріалів характерний запис, як попервах чухраїнці свою культуру будували. Узялися дуже ретельно... А потім за щось завелись, зразу за голоблі (була в них така зброя, на манір лицарських середньовічних списів), та як ізчепились полемізувати... Полемізували, аж дивляться – у всіх кров тече... Тоді повставали й стогнуть:

– Якби ж знаття, що один одному голови попровалуємо, не бились би!

Сильно в них тоді культура затрималася... Та й не дивно: з попровалуваними головами не дуже культурне життя налагодиш...

З цією головною рисою з'єднані четверта й п'ята риса в чухраїнців, а саме: «якось то воно буде» та «я так і знав».

Коли чухраїнці, було, починають якусь роботу, хоч би в якій галузі їхнього життя та робота виникла, і коли хто-небудь чи збоку, чи може трохи прозорливіший зауважив:

– А чи так ви робите?

Чухраїнець обов'язково подумає трішки, почухається і нешвидко прокаже:

– Та! Якось то вже буде!

І починав робити...

Коли ж побачить, що наробив, аж пальці знати, тоді:

– Я так і знав!

– Що ви знали?

– Та що отак буде!

– Так навіщо ж ви робили?

– Якби ж знаття...

– Так ви ж кажете, що знали?!

– Так я думав, що якось то воно буде!

Друга риса – «забув» і третя – «спізнався» – характерні так само риси для чухраїнців, але вони особливих пояснень, гадаємо, не потребують...

– Чому ви цього не зробили?

– І-і-і ти! Забув! Дивись!

Або:

– Чого ж ви не прийшли?

– Та засидівсь, глянув, дивлюсь – спізнався! Так я й той...облишив, – Якось то, сам собі подумав, воно буде.

Істинно дивний народ.

Остан Вишня

Тема 14. СИНТАКСИЧНИЙ РОЗБІР СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ

Синтаксичний аналіз має на меті поглибити розуміння структури словосполучення, простого, простого ускладненого і складного речення, удосконалити вміння з'ясувати специфіку синтаксичних зв'язків слів та відношень у словосполученні й реченні.

Схема синтаксичного розбору словосполучення

1. Записати словосполучення.
2. Визначити лексико-синтаксичну групу (синтаксичне, лексичне, фразеологічне), тип словосполучення за будовою (просте, складне).
3. З'ясувати тип синтаксичного зв'язку (сурядне, підрядне, предикативне).
4. Схарактеризувати синтаксичний зв'язок у предикативному словосполученні (координація, тяжіння).
5. Характеристика **сурядного словосполучення**: а) за опорним компонентом (іменникове, дієслівне, прикметникове, прислівникове, займенникове, числівникове); б) структура (відкрита, замкнута); в) семантико-синтаксичні відношення (єднальні, зіставно-протиставні, розділові, градаційні, пояснювальні, приєднувальні); г) сполучникове чи безсполучникове.
6. Характеристика **підрядного словосполучення**: а) за опорним компонентом (іменникове, дієслівне, прикметникове, прислівникове, займенникове, числівникове); б) за семантико-синтаксичними відношеннями у словосполученні (*атрибутивні; предметні (субстанційні):* об'єктні, адресатні, інструментальні, локативні), *обставинні (адвербіальні* (час, причина, мета, допуст)), синкретичні); в) за синтаксичним зв'язком та його різновидами (узгодження, керування прилягання).

Тема 15. СИНТАКСИЧНИЙ РОЗБІР ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ

Схема синтаксичного розбору простого речення

1. Визначити граматичну основу та другорядні члени речення, з'ясувати тип речення за будовою (просте, складне).

2. Схарактеризувати речення за метою висловлювання (розповідне (стверджувальне, заперечне), питальне, спонукальне, бажальне).
3. Визначити тип речення за інтонацією (окличне, неокличне).
4. З'ясувати тип речення за наявністю головних членів (двоскладне, односкладне, нечленоване).
5. Схарактеризувати речення за наявністю другорядних членів речення (поширене, непоширене).
6. Тип речення за наявністю обов'язкових членів речення (повне, неповне).
7. Схарактеризувати речення за ускладненістю структури (неускладнене, ускладнене (звертаннями, однорідними членами речення, відокремленими членами речення, вставними а бо вставленими конструкціями).
8. Схарактеризувати члени речення: а) граматична основа, її характеристика (форма й морфологічне вираження підмета, форма й морфологічне вираження присудка); б) другорядні члени речення: означення (узгоджене, неузгоджене, прикладка; морфологічне вираження).

Тема 16. СИНТАКСИЧНИЙ РОЗБІР СКЛАДНОСУРЯДНОГО РЕЧЕННЯ

Схема синтаксичного розбору складносурядного речення

1. Визначити граматичні основи та пронумерувати частини складного речення, підкреслити другорядні члени речення.
2. Схарактеризувати речення за метою висловлювання (розповідне (стверджувальне, заперечне), питальне, спонукальне, бажальне).
3. З'ясувати тип речення за інтонацією (окличне, неокличне).
4. Визначити, якими сполучними засобами поєднано частини речення (інтонація (розділовий знак), сполучник (який саме) або сполучне слово).
5. Схарактеризувати складносурядне речення за типом семантико-синтаксичних відношень між частинами: а) єднальні (одночасність подій, послідовність подій, причиново-наслідкові, перелічувальні); б) зіставно-протиставні; в) розділові; г) приєднувальні.
6. Структурні особливості речення (відкрита (з єднальними й розділовими відношеннями) чи закрита (із протиставно-зіставними і приєднувальними відношеннями) структура).
7. Схарактеризувати кожен частину як умовно просте речення (за схемою простого).
8. Накреслити структурну схему речення (лінійну або рівневу).

Тема 17. СИНТАКСИЧНИЙ РОЗБІР СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ

Схема синтаксичного розбору складнопідрядного речення

1. Визначити граматичні основи та пронумерувати частини складного речення, підкреслити другорядні члени речення.

2. Схарактеризувати речення за метою висловлювання (розповідне (стверджувальне, заперечне), питальне, спонукальне, бажальне).
3. З'ясувати тип речення за інтонацією (окличне, неокличне).
4. Визначити, якими сполучними засобами поєднано частини речення (інтонація (розділовий знак), сполучник (який саме) або сполучне слово).
5. Визначити головну та підрядну (підрядні) частини речення, поставивши запитання від головної частини до підрядної (підрядних).
6. З'ясувати тип кожної підрядної частини (з'ясувальне, означальне, обставинне (часу, місця, причини, мети, способу дії, міри і ступеня, умови, порівняльні, допусту, наслідку), супровідне).
7. Визначити структурні особливості речення (розчленованої (з'ясувальні, означальні) чи нерозчленованої (обставинні, супровідні) структури).
8. Для речення з кількома підрядними частинами визначити тип підрядності: однорідна, неоднорідна, послідовна, змішаного типу).
9. Схарактеризувати кожну частину як умовно просте речення (за схемою простого).
10. Накреслити структурну схему речення (лінійну або рівневу).

Тема 18. СИНТАКСИЧНИЙ РОЗБІР СКЛАДНОГО БЕЗСПОЛУЧНИКОВОГО РЕЧЕННЯ

Схема синтаксичного розбору безсполучникового складного речення

1. Визначити граматичні основи та пронумерувати частини складного речення, підкреслити другорядні члени речення.
2. Схарактеризувати речення за метою висловлювання (розповідне (стверджувальне, заперечне), питальне, спонукальне, бажальне).
3. Тип речення за інтонацією (окличне, неокличне).
4. Визначити, якими сполучними засобами поєднано частини речення (інтонація (розділовий знак).
5. З'ясувати структурні особливості речення (з однотипними чи різнотипними частинами).
6. Схарактеризувати семантико-синтаксичні відношення в реченні: єднальне, перелічувальне, зіставне, протиставне (для однотипних); умови, часу, причини, наслідку, допусту, пояснювальне, з'ясувальне (для різнотипних).
7. Схарактеризувати кожну частину як умовно просте речення (за схемою простого).
8. Накреслити структурну схему речення (лінійну або рівневу).

Тема 19. СИНТАКСИЧНИЙ РОЗБІР СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ З РІЗНИМИ ТИПАМИ ЗВ'ЯЗКУ

Схема синтаксичного розбору складної синтаксичної конструкції

1. Визначити граматичні основи та пронумерувати частини складного речення, підкреслити другорядні члени речення.
2. Схарактеризувати речення за метою висловлювання (розповідне (стверджувальне, заперечне), питальне, спонукальне, бажальне).
3. З'ясувати тип речення за інтонацією (окличне, неокличне).
4. Визначити, якими сполучними засобами поєднано частини речення (інтонація (розділовий знак), сполучник (який саме) або сполучне слово).
5. Визначити головну та підрядну (підрядні) частини речення, поставивши запитання від головної частини до підрядної (підрядних).
6. З'ясувати тип кожної підрядної частини (з'ясувальне, означальне, обставинне (часу, місця, причини, мети, способу дії, міри і ступеня, умови, порівняльні, допусту, наслідку), супровідне).
7. Визначити структурні особливості речення (розчленованої (з'ясувальні, означальні) чи нерозчленованої (обставинні, супровідні) структури).
8. Для речення з кількома підрядними частинами визначити тип підрядності: однорідна, неоднорідна, послідовна, змішаного типу).
9. Схарактеризувати кожну частину як умовно просте речення (за схемою простого).
10. Накреслити структурну схему речення (лінійну або рівневу).

ЗАВДАННЯ

Зробіть синтаксичний розбір усіх речень із попередніх завдань.

Тема 20. ПУНКТУАЦІЙНИЙ РОЗБІР РЕЧЕННЯ

Схема пунктуаційного розбору

1. Прочитати речення відповідно до вжитих у ньому розділових знаків.
2. Пронумерувати пунктограми.
3. Обґрунтувати вживання розділових знаків пунктуаційними правилами.
4. З'ясувати тип розділових знаків: а) за способом уживання (одиничні, парні); б) за повторюваністю (для одиничних); в) за функцією (роздільні, видільні); г) за відповідністю нормам (нормативні, авторські).

ЗАВДАННЯ

Зробіть пунктуаційний розбір усіх речень із попередніх завдань.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОГО ОПРАЦЮВАННЯ

Тема 1. Морфемний аналіз слів

Хід виконання

1. Опрацювати теоретичний матеріал, з'ясувати основні положення теми.

2. Засвоїти прочитане і скласти конспект, висвітливши такі питання: а) типи морфем; корінь та афікси; б) типи основ слова; в) типи закінчень змінюваних слів; г) морфемний аналіз слів.

3. Виконати практичні завдання.

1. Зробіть морфемний аналіз слів: *будувати, розмовонька, вдячний, комарище, пенсне, насаджати, випити, радісно, карпатський, робітник.*

2. З-поміж трьох слів виділіть те, що є його формою:

а) товариш – товаришам, товариський, товаришувати;

б) зелений – зелень, зеленого, зеленіти;

в) діяти – дія, діяли, дійовий;

г) сільський – село, селянин, сільське;

ґ) читати – читають, читання, відчитати;

д) один – одна, одинокий, одиничний;

е) брат – братання, братик, брата.

Тема 2. Словотвірний аналіз

Хід виконання

1. Опрацювати теоретичний матеріал, з'ясувати основні положення теми.

2. Засвоїти прочитане і скласти конспект, висвітливши такі питання: а) словотвірні засоби; б) твірна та похідна основа; в) словотвірний тип, словотвірна

модель, словотвірне гніздо; г) морфологічні та неморфологічні способи словотворення.

3. Виконати практичні завдання.

1. У якій групі слів усі похідні розміщені за послідовністю їх утворення?

1. Закон, беззаконність, законний, законно, беззаконний, беззаконня, незаконно.

2. Золото, золотити, позолочений, позолотити, золотко, золотий.

3. Учити, учитель, учительський, учительська (кімната).

4. Артист, артистично, артистичний, артистизм, артистка.

2. У котрому рядку всі слова утворені одним способом?

1. Висота, пролісок, праліс, прикордонний, вогник.

2. Предобрий, вісник, трійка, найкраще, прийти.

3. Передовик, фронтовий, танець, потужність, десяток.

3. У котрому рядку всі слова утворені префіксально-суфіксальним способом?

1. Попутник, подорожник, пролісок, безтямний, прошарок.

2. Помешкання, підмінити, пісочний, затишний, обнародувати.

3. Прибережний, безбарвний, бездумний, побратим.

4. У якій групі слів усі похідні розміщені за послідовністю їх утворення?

1. Гвинт, гвинтик, гвинтівка, загвинчувати, гвинтовий, догвинчувати.

2. Волога, вологий, зволожувати, вологість, волого.

3. Вода, водичка, водяний, водяник, водянистість, водянистий.

4. Вовк, вовчиця, вовчєня, вовчєнятко, по-вовчєму.

5. У котрому рядку всі слова утворені одним способом?

1. Комбайнер, шукач, прадід, збрєяр, всєсильний.

2. Бондар, козацький, предобрий, вишневий, учень.

3. Біленький, кобзар, вітерець, грушевий, дощик.

6. Скільки слів утворено безсуфіксним способом?

Переїзд, вхід, вірність, далекий, вивіз, дозвіл, синь, докір, дубок.

Матеріали для самоконтролю студентів

1. Зробіть морфемний аналіз слів: *будувати, розмовонька, вдячний, комарище, пенсне, насаджати, випити, радісно, карпатський, робітник.*

Тема 3. Морфологічний аналіз дієслів, службових частин мови

Хід виконання

1. Опрацювати теоретичний матеріал.

2. З'ясувати основні положення теми, створити словник термінів.

3. Виконати практичні завдання.

1. Зробіть морфологічний аналіз ужитих у тексті службових слів.

Мова, як відомо, є не лише засобом спілкування. Це також спосіб сприймання світу, відтворення його в свідомості людини. Кожен народ сприймає світ не зовсім так, як інші народи, тому в усіх мовах є щось неповторне, оригінальне. Кожна мова має власне світло, яке виблискує в безмежному океані мов Землі (*О. Пономарів*).

2. Зробіть морфологічний аналіз ужитих у тексті дієслівних форм.

Як основа духовності народу, мова є підмурком існування нації. Історія дає багато прикладів, коли зі зникненням мови зникав народ. Скажімо, з XVIII ст. вийшла з ужитку через утрату носіїв полабська мова – і припинив існування один із слов'янських народів (полабські племена жили між Одрою і Лабою, звідки й назва племен). І навпаки, зберігаючи рідну мову, народ зберігає себе. З трагічної історії вірмен знаємо, що їх залишилася десята частина на десятій частині території, решту було знищено або розсіяно по цілому світові. Але живе вірменська мова, і з нею живе гордий прадавній вірменський народ (*О. Пономарів*).

3. Зробіть морфологічний аналіз усіх наявних дієслівних форм.

Як парость виноградної лози

Плекайте мову. Пильно й ненастанно

Політь бур'ян. Чистіша від сльози
Вона хай буде. Вірно і слухняно
Нехай вона щоразу служить вам,
Хоч і живе своїм живим життям.
Прислухайтесь, – як океан співає –
Народ говорить. І любов, і гнів
У тому гомоні морським. Немає
Мудріших, ніж народ, учителів:
У нього кожне слово – це перлина,
Це праця, це натхнення, це людина.
Не бійтесь заглядати у словник:
Це пишний яр, а не сумне провалля;
Збирайте, як розумний садівник,
Достиглий овоч у Грінченка й Даля.
Не майте гніву до моїх порад
І не лінуйтеся доглядати свій сад (М. Рильський).

Тема 4. Синтаксичний аналіз словосполучень та речень

1. Опрацювати теоретичний матеріал, з'ясувати основні положення теми.
2. Виконати практичні завдання.

1. Зробіть синтаксичний аналіз усіх речень.

1. Нове століття вже на видноколі,
і час новітню створює красу.
2. І в епіцентрі логіки і стресу,
де все змішалось – рідне і чуже,
цінує розум вигуки прогресу,
душа скарби прадавні стереже.
3. Ночей чорнокнижжя читаю по буквах...
4. І бурелом громіздко, мов гекзаметри, лежить у лісі поперек стежок.
5. Іду в полях. Нікого і ніде.
Півнеба захід – золото червоне.
6. Хай буде сад, і дерево крислате,
і кіт-воркіт, і ще багато див.
7. Індустріальний подих п'ятирічки до нас у сад тоді ще не проник.
8. І місячну сонату уже створив Бетховен.
І тінь місяцехода вже зорям не чужа.
9. Розбившись грудьми об полустанок, в траві лежить березовий Ікар.
10. А в її чорнобривцях сокотали щоліта квочки.
А на її перелазі вішались гарбузи *(Із творів Л. Костенко)*.

2. Зробіть синтаксичний аналіз усіх речень та словосполучень.

Мої кохані, милі вороги!
Я мушу вам зізнатися в симпатії.

Якби було вас менше навкруги, –
Людина може вдаритись в апатію.
Мені смакує ваш ажіотаж.
Я вас ділю на види і на ранги.
Ви – мій щоденний, звичний мій тренаж,
мої гантелі, турники і штанги.
Спортивна форма – гарне відчуття.
Марудна справа – жити без баталій.
Людина від спокійного життя
жиріє серцем і втрачає талію.
Спасибі й вам, що ви не м'якуші.
Дрібнота будь не годна ворогами.
Якщо я маю біцепси душі –
то в результаті сутичок із вами.
Отож хвала вам!
Бережіть снагу.
І чемно попередить вас дозвольте:
якщо мене ви й зігнете в дугу,
то ця дуга, напевно, буде вольтова (Л. Костенко).

3. Зробіть синтаксичний розбір усіх речень та словосполучень.

1. Нове століття вже на видноколі,
і час новітню створює красу.
2. І в епіцентрі логіки і стресу,
де все змішалось – рідне і чуже,
цінує розум вигуки прогресу,
душа скарби прадавні стереже.
3. Ночей чорнокнижжя читаю по буквах...
4. І бурелом громіздко, мов гекзаметри, лежить у лісі поперек стежок.
5. Іду в полях. Нікого і ніде.
Півнеба захід – золото червоне.
6. Хай буде сад, і дерево крислате,
і кіт-воркіт, і ще багато див.
7. Індустріальний подих п'ятирічки до нас у сад тоді ще не проник.
8. І місячну сонату уже створив Бетховен.
І тінь місяцехода вже зорям не чужа.
9. Розбившись грудьми об полустанок, в траві лежить березовий Ікар.
10. А в її чорнобривцях сокотали щоліта квочки.
А на її перелазі вішались гарбузи (Із творів Л. Костенко).

4 Зробіть синтаксичний розбір усіх речень та словосполучень.

1. І от у цьому царстві сіро-біло-червоної медицини, сувороклітинкової педагогіки, бараболяно-банякового господарства з'явився він. Той, що приніс

радість у її душу, свято в життя, хоч і завдав безліч додаткових клопотів. Ім'я йому – Театр (Л. Романичук).

2. Вона місця в хаті не знаходить, поглипаючи в замуrowані морозом вікна, але що ти побачиш крізь іній, крізь гіллясті візерунки? (Є. Гуцало).

3. Смішний, хто вважає, ніби досить бути схожим на того чи іншого, і вже це дає гарантію справді бути кимось: ученим, артистом, генералом, державним діячем. Найцінніше в людині – несподіванка. І для оточення, та й для самого себе. Ось ти був ніхто, а став усім. Ось ти загубився серед людських юрмищ, заховався, розчинився в суцільній анонімності, а насправді ти є неабиякою цінністю для людей (П. Загребельний).

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

Зробіть синтаксичний розбір речень та словосполучень із тексту; морфологічний розбір повнозначних слів; морфемний і словотвірний розбір слів, виділених курсивом; фонетичний аналіз підкреслених слів.

Дзвенять у відрах крижані *кружальця*.

Село в снігах, і стежка ані руш.

Старенька груша дихає на пальці,
їй, певно, сняться повні жмені груш.

Їй сняться хмари і *липневі* грози,
чиясь душа, прозора при свічі.

А вікна сплять, *засклив* мороз їм сльози.

У вирій *полетіли* рогачі.

Дощу і снігу наковтався комин,

і тин упав, навіщо городить?

Живе в тій хаті сивий-сивий спомин,

улітку він під грушею сидить.

І хата, й тин, і груша серед двору,

і кисяшиння чорне де-не-де,

все згадує себе в свою *найкращу* пору.

І стежка, по якій вже тільки сніг іде...

Ліна Костенко

Якби ти знав, як багато важить слово,

Одно *сердечне*, теплее слівце!

Глибокі рани серця як чудово

Вигоює – якби ти знав оце!

Ти, певно б, поуз болю і розпуки,

Заціпивши уста, *безмовно* не минав,

Ти сіяв би слова потіхи і принуки,

Мов теплий дощ на *спрагли* ниви й луки, –

Якби ти знав!

Якби ти знав, які глибокі чинить рани

Одно *сердите*, згірднеє слівце,

Як чисті душі кривить, і *поганить*,

І троїть на весь вік, – якби ти знав оце!

Ти б злість свою, неначе пса гризького,

У *найтемніший* кут душі загнав,

Потіх не *маючи* та співчуття палкого,

Ти б хоч докором не ранив нікого, –

Якби ти знав!

Якби ти знав, як багато горя криється
У масках радості, байдужості і тьми,
Як багато лиць, за дня веселих, миється
До подушки горючими слізьми!
Ти б зір свій наострив любов'ю
І в морі сліз незримих поринав,
Їх гіркість власною змивав би кров'ю
І зрозумів весь жах в людському безголов'ї.
Якби ти знав!
Якби ти знав! Та се знання предавнє,
Відчути треба, серцем зрозуміть.
Що темне для ума, для серця ясне й явне...
І іншим би тобі вказався світ.
Ти б серцем ріс. Між бур життя й тривоги
Була б несхитна, ясна путь твоя.
Як той, що в бурю йшов по гривах хвиль розлогих,
Так ти б мовляв до всіх плачучих, скорбних, вбогих:
«Не бійтеся! Се я!»

Іван Франко

Ой зробив хлопчина та й два красні скрипки,
Поділив надвоє снів своїх красу.
Що перша скрипка – біла лебідка,
А друга скрипка – вечірній сум.
Закохались в нього два сестри весною,
Одна – як та нічка, друга – мов той день.
Перша просила грати сумної,
Друга хотіла веселих пісень.
Одна сміялась, плакала друга.
Гей, поєднались радість і туга.
Гей, поєднались в очах дівчини,
Як у двох скрипках, ночі і днини.
А як розійшлися ті пісні луною,
Він замовкві скрипки сестрам двом віддав.
Кожна дівчина стала вербою,
Легінь між ними явором став.
Залишив на світі два самотні скрипки,
Залишив на світі снів своїх красу.
Що перша скрипка – біла лебідка,
А друга скрипка – вечірній сум.
Там, де став явір понад полями,
Знову я чую відлуння пісень.

Одна верба співає *ночами*,
Друга верба співає удень.
Одна сміється і плаче друга.
Гей, поєднались радість і туга.
Гей, поєднались в очах дівчини,
Як у двох скрипках, ночі і днини.

Василь Марсюк

Пролягла дорога від твоїх воріт
До моїх воріт, як струна.
То ж чому згубився мій самотній слід,
Знаєш ти одна, ти одна...
Зимна осінь ще той квіт листям ще не *вкрила*,
Бо до тебе *навесні* я повернусь, мила.
Твої руки я візьму знову в свої руки.
Й не розквітне поміж нас жовтий квіт розлуки.
Не ховай очей *блакитний* промінь,
Заспівай мені в останній раз.
Пісню ту візьму собі на спомин,
Пісня буде поміж нас.
Бо твій голос, бо твій голос – щедра повінь.
Я мов колос, зелен колос, нею повен.
Жовтий лист спаде і *виросте* зелений,
А ти в пісні будеш завжди біля мене.
Як зійдуть сніги із гір потоками,
Ой глибокими, *навесні*.
Забринить дорога та неспокоєм,
Вдалині мені, *вдалині*.
Зимна осінь ще той слід листям не *накрила*,

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія: підручник. Київ: Либідь, 1993. 336 с.
2. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика української мови / за ред. чл.-кор. НАН України Івана Вихованця. Київ: Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 398 с.
3. Горпинич В. О. Морфологія української мови: підруч. для студ. внз. Київ: Академія, 2004. 336 с.
4. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова: Морфеміка. Слово-твор. Морфонологія: навч. посіб. для студ. філол. спец. внз. Київ: Вища шк., 1999. 207 с.
5. Горпинич В. О. Українська морфологія. Дніпропетровськ: ДДУ, 2000. 359 с.
6. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 1. Київ: Вища шк., 1972. 402 с.
7. Карпіловська Є. А. Конструювання складних словотворчих одиниць. Київ: Наук. думка, 1990. 156 с.
9. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А. Слово-творна морфеміка сучасної української літературної мови. Київ: УкрНДПСК, 1998. 162 с.
10. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: морфологія. Вінниця: Поділля-2000, 2003. 464 с.
11. Лінгвістичний аналіз: Практикум: навч. посіб. / за ред. Г. Р. Передрій. Київ: Академія, 2005, 256 с.
12. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Слово-твор. Морфологія : підручник. 2-е вид., доповн. Київ: ВД «Слово», 2010. 327 с.
13. Плющ М. Я. Слово-творення та вивчення його в школі: посіб. для вчит.; вид. 2-е, переробл. Київ: Рад. школа, 1985. 127 с.
14. Плющ М. Я., Бевзенко С. П., Грипас Н. Я. Сучасна українська літературна мова: підручник / за ред. М. Я. Плющ. Київ: Вища шк., 2006. 430 с.
15. Слово-твор сучасної української літературної мови / відп. ред. М. А. Жовтобрюх. Київ: Наук. думка, 1979. 406 с.
16. Сучасна українська літературна мова / за ред. А. П. Грищенка. Київ: Вища школа, 1993. 366 с.
17. Сучасна українська літературна мова : морфологія / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ: Наук. думка, 1969. 583 с.
18. Сучасна українська мова: підручник / за ред. О. Д. Пономарева. Київ: Либідь, 1997. 399 с.
19. Український правопис / Затверджено Українською національною комісією з питань правопису. Київ, 2019. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/05062019-onovl-pravo.pdf>

ЗМІСТ

Передмова	1
Інформаційний обсяг навчальної дисципліни	2
Тема 1. Фонетичний та фонематичний розбір	3
Тема 2. Орфографічний розбір	
Тема 3. Морфемний розбір	
Тема 4. Словотвірний розбір	
Тема 5. Лексикологічний та фразеологічний розбір	
Тема 6. Етимологічний розбір	
Тема 7. Морфологічний розбір іменника	
Тема 8. Морфологічний розбір прикметника	
Тема 9. Морфологічний розбір числівника	
Тема 10. Морфологічний розбір займенника	
Тема 11. Морфологічний розбір дієслова	
Тема 12. Морфологічний розбір прислівника	
Тема 13. Морфологічний розбір службових слів	
Тема 14. Синтаксичний розбір словосполучення	
Тема 15. Синтаксичний розбір простого речення	
Тема 16. Синтаксичний розбір складносурядного речення	
Тема 17. Синтаксичний розбір складнопідрядного речення	
Тема 18. Синтаксичний розбір складного безсполучникового речення	
Тема 19. Синтаксичний розбір складного речення з різними типами зв'язку	
Тема 20. Пунктуаційний розбір	
Завдання для самостійного опрацювання	
Завдання для підсумкового контролю	